

УДК 343.211

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.3.6>

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО НАВЧАННЯ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Кондратов Д.Ю.,

кандидат юридичних наук, доцент,
помічник проректора з науково-педагогічної роботи
та міжнародних зв'язків
Національного аерокосмічного університету «Харківський авіаційний інститут»
ORCID: 0000-0001-5426-4878

Шевелев К.Є.,

кандидат юридичних наук,
провідний фахівець відділу внутрішнього аудиту
Національного аерокосмічного університету «Харківський авіаційний інститут»
ORCID: 0000-0002-3501-5021

Тур І.Ю.,

доктор філософії (PhD), доцент кафедри права
Національного аерокосмічного університету «Харківський авіаційний інститут»
ORCID: 0000-0003-1630-7878

Кондратов Д.Ю., Шевелев К.Є., Тур І.Ю. Проблемні питання організації загальноосвітнього навчання засуджених до позбавлення волі.

У статті здійснено спробу окреслити проблемні питання організації загальноосвітнього навчання осіб, які засуджені до позбавлення волі.

Констатовано, що право на освіту є конституційним правом будь-якого громадянина, зокрема ст. 53 Конституції України закріплює це суб'єктивне право в нашій державі за кожним, при цьому не є виключенням і засуджені до позбавлення волі. Таким чином, право засуджених на освіту посідає важливе місце в системі їх прав, оскільки воно забезпечує всебічний розвиток особистості як найвищої соціальної цінності суспільства. Проте, механізм реалізації згаданого права щодо засуджених має свої особливості.

Провідна роль освіти полягає у тому, що коли засуджені до позбавлення волі задіяні в освітньому процесі, це, насамперед, відволікає їх від даремного, безглузлого проведення часу, а також допомагає у переосмисленні своїх життєвих позицій. На підставі цього автори стверджують, що підвищення культурного рівня засуджених у процесі навчання сприяє деякою мірою позитивній зміні їхньої особистості.

Встановлено, що хоча право на освіту осіб засуджених до позбавлення волі певним чином і обмежується, проте ці обмеження не поширюються на отримання повної загальної середньої освіти. Авторами проведено аналіз чинного законодавства, що регламентує порядок організації загальноосвітнього навчання засуджених до позбавлення волі в Україні. На підставі цього аналізу виявлено, що положення базового Закону України «Про освіту» встановлюють організаційні основи і принципи державної політики у галузі освіти, державні гарантії прав людини та громадянина у зазначеній сфері, пріоритет освіти у сфері розвитку суспільства. Закон України «Про загальну середню освіту» регламентує всю систему загальної середньої освіти, майже весь спектр питань, пов'язаних із функціонуванням галузі загальної середньої освіти. Спеціальним же нормативно-правовим документом, що регламентує порядок організації загальноосвітнього навчання засуджених до позбавлення волі в Україні, виступає «Порядок організації здобуття повної загальної середньої освіти засудженими до позбавлення волі на певний строк або довічного позбавлення волі, а також неповнолітніми особами, взятими під варту».

Авторами статті зазначається, що на даний час стан організації загальноосвітнього навчання в установах відбування покарань хоча і має певні позитивні тенденції, проте не може бути визнаний таким, що у повній мірі відповідає міжнародним рекомендаціям з цього питання, тому модернізація освіти залишається важливим компонентом сучасної кримінально-виконавчої політики України.

Ключові слова: виправлення; засуджений; загальноосвітнє навчання; освіта; позбавлення волі; ресоціалізація.

Kondratov D.Y., Shevelev K.Y., Tur I.Y. Problem issues of organizing general education for prisoners.

The article attempts to outline the problematic issues of organizing general education for persons sentenced to imprisonment.

It has been stated that the right to education is a constitutional right of any citizen, in particular, Article 53 of the Constitution of Ukraine enshrines this subjective right in our state for everyone, and those sentenced to imprisonment are not an exception. Thus, the right of convicts to education occupies an important place in the system of their rights, since it ensures the comprehensive development of the individual as the highest social value of society. However, the mechanism for implementing the aforementioned right in relation to convicts has its own peculiarities.

The leading role of education lies in the fact that when prisoners are involved in the educational process, it primarily distracts them from useless, meaningless pastimes, and also helps them rethink their life positions. Based on this, the authors argue that increasing the cultural level of convicts in the process of education contributes to some extent to a positive change in their personality.

It has been established that although the right to education of persons sentenced to imprisonment is limited in some way, these restrictions do not apply to obtaining a complete general secondary education. The authors analyzed the current legislation regulating the procedure for organizing general education for prisoners in Ukraine. Based on this analysis, it was found that the provisions of the basic Law of Ukraine «On Education» establish the organizational foundations and principles of state policy in the field of education, state guarantees of human and citizen rights in this area, and the priority of education in the field of social development. The Law of Ukraine «On General Secondary Education» regulates the entire system of general secondary education, almost the entire range of issues related to the functioning of the general secondary education sector. A special regulatory document regulating the procedure for organizing general education for prisoners in Ukraine is the «Procedure for Organizing Complete General Secondary Education by Prisoners Sentenced to Imprisonment for a Certain Term or Life Imprisonment, as Well as Minors Taken into Custody».

The authors of the article note that at present the state of the organization of general education in penal institutions, although it has certain positive trends, cannot be recognized as fully complying with international recommendations on this issue, therefore the modernization of education remains an important component of modern penal policy in Ukraine.

Key words: correction; convict; general education; education; imprisonment; resocialization.

Постановка проблеми. Визнання за особою права на освіту є невід'ємним елементом правового регулювання будь-якої цивілізованої країни. Так право на освіту є конституційним правом будь-якого громадянина, зокрема ст. 53 Конституції України закріплює це суб'єктивне право в нашій державі за кожним, при цьому не є виключенням і засуджені до позбавлення волі. Проте, стосовно останніх механізм реалізації згаданого права має свої особливості. Як вже неодноразово зазначалося нами раніше, всебічний та гармонійний розвиток особистості неможливий без навчання, що є гарантією реалізації засудженим свого права на працю, на свободу літературної, художньої та наукової творчості [1, с. 111; 2, с. 128; 3, с. 68]. Таким чином, право засуджених на освіту посідає важливе місце в системі їх прав, оскільки воно забезпечує всебічний розвиток особистості як найвищої соціальної цінності суспільства.

Як справедливо зазначається у науковій літературі, одним з важелів демократизації і гуманізації кримінально-виконавчої системи та поступальної інтеграції України в Європейське співтовариство є забезпечення права на освіту осіб в умовах обмеження чи позбавлення волі для полегшення адаптації таких засуджених до умов життя на волі. Це передбачає налагодження, підтримку і реалізацію ініціатив взаємодії структур кримінально-виконавчої системи з громадськими організаціями, закладами освіти різних рівнів, громадами та іншими інституціями і об'єднаннями [4, с. 4].

Історія розвитку пенітенціарної системи підтверджує величезне значення освіти засуджених у місцях позбавлення волі. Виховання засуджених через навчання – ідея прогресивних педагогів минулого. Згодом вона одержала розвиток у працях К.Д. Ушинського, А.С. Макаренка і В.О. Сухомлинського. Ця ідея стала однією з провідних концепцій пенітенціарної педагогіки: навчання засуджених – найважливіший засіб їхнього морального відновлення, стимулювання подальшого розвитку. Крім того, проблематика загальноосвітнього навчання осіб, засуджених до позбавлення волі, виступала предметом дослідження багатьох вітчизняних науковців, зокрема О.М. Бандурки, Є.Ю. Бараша, І.Г. Богатирьова, О.І. Богатирьової, І.В. Боднара, В.В. Василевича, В.В. Ворожбіт-Горбатюк, М.М. Гуренка, С.Ф. Денисова, Т.А. Денисової, О.М. Джужи, О.Г. Колба, Д.Ю. Кондратова, В.В. Пивоварова, Р.М. Підвисоцького, А.Х. Степанюка, М.Ю. Чечина, К.Є. Шевелева, І.С. Яковець та багатьох інших. Натомість, як показує практика роботи установ виконання покарань, на сучасному етапі реформування пенітенціарної системи даний напрям дослідження залишається вельми актуальним і в умовах сьогодення.

Метою статті є окреслення проблемних питань організації загальноосвітнього навчання осіб, які засуджені до позбавлення волі.

Виклад основного матеріалу. Надаючи можливість засудженим навчатися безкоштовно, держава тим самим виявляє турботу про їх майбутнє, що свідчить про гуманізм кримінально-виконавчої політики України. Як вже зазначалося у наших попередніх роботах, провідна роль освіти полягає у тому, що коли засуджені до позбавлення волі задіяні в освітньому процесі, це, насамперед, відволікає їх від даремного, безглузкого проведення часу, а також допомагає у переосмисленні своїх життєвих позицій. У зв'язку з цим можна стверджувати, що підвищення культурного рівня засуджених у процесі навчання сприяє деякою мірою позитивній зміні їхньої особистості. Саме за допомогою освіти формується світогляд громадян, їх ціннісні орієнтації, розуміння та сприйняття існуючих у суспільстві норм поведінки, культурних цінностей і традицій [1, с. 112].

Хоча право на освіту осіб засуджених до позбавлення волі певним чином і обмежується, проте ці обмеження не поширюються на отримання повної загальної середньої освіти. Так, відповідно до положень ч. 3 ст. 6 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України) одним із основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених, поряд зі встановленим порядком виконання та відбування покарання (режимом), пробацією, суспільно корисною працею, соціально-виховною роботою та громадським впливом, є загальноосвітнє та професійно-технічне навчання, також у ч. 1 ст. 107 КВК України зазначено, що засуджені, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, мають право одержувати освіту відповідно до законодавства про освіту, крім того згідно з ч. 1 ст. 125 КВК України у колоніях відповідно до законів України «Про освіту» і «Про загальну середню освіту» для засуджених забезпечується доступність і безоплатність здобуття повної загальної середньої освіти [5].

Треба зазначити, що положення базового Закону України «Про освіту» встановлюють організаційні основи і принципи державної політики у галузі освіти, державні гарантії прав людини та громадянина у зазначеній сфері, пріоритет освіти у сфері розвитку суспільства. Закон України «Про загальну середню освіту» регламентує всю систему загальної середньої освіти, майже весь спектр питань, пов'язаних із функціонуванням галузі загальної середньої освіти. Спеціальним же нормативно-правовим документом, що регламентує порядок організації загальноосвітнього навчання засуджених до позбавлення волі в Україні, виступає «Порядок організації здобуття повної загальної середньої освіти засудженими до позбавлення волі на певний строк або довічного позбавлення волі, а також неповнолітніми особами, взятими під варту», який був затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 25 червня 2020 року № 526 [6].

Принагідно зауважимо, що зміст цієї постанови Кабінету Міністрів України враховує пропозиції, внесені під час проведення робочих зустрічей за участю представників Міністерства освіти і науки України, Уповноваженого Верховної Ради України з дотримання прав дитини та сім'ї та громадських організацій [7]. Зазначений нормативно-правовий акт відповідає чинному законодавству про освіту і детально регламентує освітній процес у виховних, виправних колоніях та слідчих ізоляторах, враховуючи всі категорії осіб, які тимчасово ізольовані від суспільства та з різних причин не мають повної загальної середньої освіти. Згаданий Порядок встановлює механізм реалізації конституційного права осіб, засуджених до позбавлення волі, на здобуття повної загальної середньої освіти у загальноосвітніх школах трьох ступенів, які утворюються у виховних колоніях, причому, відповідно до ч. 3 ст. 125 КВК України, засуджені, які навчаються в них, підручниками, зошитами та письмовим приладдям забезпечуються безоплатно [5].

Проте, слід пам'ятати, що процес освіти засуджених має свою особливість, оскільки відбувається у специфічних умовах позбавлення волі, тому основною проблемою такого навчання виступає те, що особа перебуває в ізоляції від суспільства, від життя людей, які перебувають на волі, тому тут виникає закономірне протиріччя, на яке вже зверталась увага у науковій літературі: освіта організовується з благими намірами (для виправлення особи), але сприймається засудженими як додаткове покарання, крізь призму кари. Негативне ставлення до освіти, природно, позначається на її результативності [4, с. 11; 8, с. 173]. Таким чином, виявляється необхідність розробки та обґрунтування іншої логіки й принципів освіти в установі виконання покарань для сприйняття її як позитивно-виховного впливу, який сприяє ресоціалізації [3, с. 69].

Вважаємо за необхідне звернути особливу увагу на те, що фахівці в галузі кримінально-виконавчого права, окрім недоліків, на які вказує Міністерство юстиції України (слабке фінансування щодо оновлення навчальної літератури та забезпечення її достатньою кількістю, недостатнє забезпечення навчальних закладів технічними засобами навчання та комп'ютерною технікою, відсутність розширення кількості навчальних кабінетів), виділяють такі проблемні аспекти в організації освіти засуджених: 1) небажання самих засуджених навчатися із тих чи інших причин; 2) недостатню професійну підготовку педагогічного складу; 3) неузгодженість у спільній діяльності, спрямованій на загальноосвітнє та професійно-технічне навчання засуджених до позбавлення волі, адміністра-

ції установ виконання покарань із педагогічним складом; 4) недосконалість спільної нормативно-правової бази; 5) відсутність у чинному законодавстві України вказівки на спосіб отримання освіти (особливо це стосується дистанційного навчання, яке, на нашу думку, має розглядатись як реалізація права на отримання освіти з використанням дистанційних освітніх технологій), оскільки вищезазначені положення та національне законодавство про освіту, КВК України вказують лише на види й форми отримання освіти засудженими до позбавлення волі; 6) зневагу до гуманізації загальної освіти в органах та установах виконання покарань [4, с. 11-12; 9, с. 215].

Також науковці зауважують на тому, що місця позбавлення волі занадто часто характеризуються негативними умовами навчання або несприятливим середовищем для навчання. Тому існує ризик, що це покарання дійсно може погіршити фактори, пов'язані з повторними правопорушеннями. Проблеми, з якими стикається нині тюремний персонал і вихователі, різноманітні. Вони включають в себе різноманітність і постійну зміну профілю тюремного населення; необхідність йти в ногу зі змінами в системі загальної освіти і системі навчання і впровадження нових технологій навчання, що видається особливо складним у зв'язку з проблемами безпеки в тюремному середовищі. Крім того, з ростом чисельності ув'язнених по всій Європі (нині налічується близько 640 000 ув'язнених в державах – членах ЄС) і подальшу переповненість місць позбавлення волі (збільшення випадків застосування покарання у виді позбавлення волі), існує ризик того, що освіта може посісти одне з найнижчих місць в списку пріоритетів тюремного режиму через навантаження на ресурси і фінансування. Тобто у контексті економічного спаду і зростання конкуренції на ринках праці, ув'язненим потрібно більше, ніж будь-коли, мати можливість отримати навички та компетенції для збільшення їх шансів працевлаштування після звільнення. Крім того, освіта також може допомогти прищепити засудженим почуття того, що вони не відсторонені повністю від суспільства, залишаються його частиною, вони будуть його частиною і після звільнення [4, с. 29, 31].

Варто зазначити, що рівень освіти та можливість її здобуття впливає на широкое коло проблем, для вирішення яких на сьогоднішній день установи ДКВС України вже підключені до глобальної мережі Інтернет, тому засуджені мають змогу навчатись дистанційно та користуватися найпопулярнішими освітніми платформами [10]. Проте, на жаль, слід констатувати, що трапляються непоодинокі випадки, коли особи, які направляються за вироком суду в місця позбавлення волі для відбування призначеного їм покарання, не вміють елементарно рахувати або писати, у зв'язку з чим гостро постає питання щодо отримання останніми не повної загальної середньої освіти (що в даному випадку є занадто високою «планкою» для засуджених), а спочатку – початкової загальної освіти.

Так, відповідно до наукових розвідок В.В. Пивоварова, за підсумками 2021/2022 навчального року здобули повну загальну середню освіту 729 осіб з числа засуджених та узятих під варту. Отже, 82 % засуджених учнів потребували лише підвищення освітнього рівня з базової середньої до повної середньої освіти, однак 17 % засуджених мали лише початкову освіту, що в контексті співставлення віку кримінальної відповідальності і рівня успішності в проходженні ступенів загальної середньої освіти вказують на загрозливу соціальну занедбаність приблизно п'ятої частини засуджених до позбавлення волі [11].

Тому ми повністю погоджуємося із тезою про те, що освіта засуджених в період відбування покарань повинна спрямовуватись на досягнення загальноосвітньої мети. Неабиякого значення має організація відновлювального чи компенсуючого навчання, коли засуджені мають змогу подолати функціональну неграмотність (мовну, іншомовну, комп'ютерну чи цифрову, математичну, компетентності природничих наук і технологій) [4, с. 38].

Висновки. Отже, проведені як нами особисто, так і багатьма іншими науковцями дослідження дають підстави констатувати, що на даний час стан організації загальноосвітнього навчання в установах відбування покарань хоча і має певні позитивні тенденції, проте не може бути визнаний таким, що у повній мірі відповідає міжнародним рекомендаціям з цього питання, оскільки не забезпечує потреб засуджених у саморозвитку, а також зосереджений, переважно, на формальній освітній діяльності, що значно обмежує коло залучених до нього осіб. Тому, на нашу думку, вкрай важливим постає необхідність вирішення питання стосовно створення умов та запровадження дистанційного навчання засуджених як частини їх загальноосвітнього навчання. Модернізація освіти є сьогодні важливою компонентою сучасної кримінально-виконавчої політики України. Змінюються зміст та ідеологія освіти, змінюються й освітні технології. Вирішення цих завдань неможливе поза межами процесу інформатизації освіти. Тому інформаційно-комунікаційні технології стають сьогодні невід'ємною частиною єдиної системи освіти країни, яка має забезпечити вільний і оперативний доступ до якісних освітніх ресурсів. Підтвердженням тому виступає й те, що відповідно до КВК України засудженим вже дозволено користуватись мережею Інтернет [12, с. 115–116]. При цьому слід погодитися з тезою про те, що у чинному законодавстві йде мова лише про види і форми освіти, однак відсутня вказівка на спосіб отримання освіти, хоча за змістом чинного законодавства

дистанційне навчання і є способом реалізації права на отримання освіти з використанням сучасних освітніх технологій, цифрових застосунків, освітніх платформ тощо [4, с. 12].

Таким чином, на наше переконання, необхідно суттєво підсилювати освітній компонент роботи установ виконання покарань, адже позбавлення волі – це не тільки примусове покарання, його можна і потрібно використовувати для навчання та ресоціалізації засудженого, адаптації його до нових умов життя. Особливо це актуально для розвитку молодого покоління, яке ще не звикло до праці та має споживацькі інтереси.

Вельми слушними із цього приводу видаються міркування О. М. Литвинова та Ю.В. Орлова, які зазначають, що зміна ідеології, способу мислення, сприйняття соціального значення пенітенціарної функції не як каральної, репресивної, а як сервісної, клінічної на відповідній організаційній, матеріальній основі – це завдання, яке має ініціюватися на рівні саме формальних інституційних перебудов, забезпечених належним правовим, програмним та організаційно-управлінським супроводом із широким залученням громадських організацій. Роль останніх має бути зведена до формування своєрідного містка між державою та суспільством щодо налагодження порозуміння стосовно запроваджуваних реформ, корінь яких – лібералізація пенітенціарної діяльності, зміна її системи координат з протиборства на допомогу, діалог, навчання [13, с. 174].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кондратов Д.Ю., Шевелев К.Є. Загальноосвітнє та професійно-технічне навчання як засоби виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2022. № 2 (27). С. 110–119.
2. Боднар І.В., Кондратов Д.Ю. Деякі особливості професійно-технічного навчання засуджених до позбавлення волі. Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціальних та поведінкових наук – 2022: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 10 черв. 2022 р.) / гол. ред. О.М. Тогочинський; Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів: Академія ДПтС, 2022. С. 128–131.
3. Кондратов Д., Шевелев К. Деякі проблемні питання організації загальноосвітнього навчання засуджених до позбавлення волі. Захист та стійкість критичної інфраструктури: матеріали науково-практичної конференції (м. Харків, 14 травня 2025 року). *Пропілеї права та безпеки: наук. журнал* / Ред. кол. Н.Є. Філіпенко, С.Ю. Лукашевич, Т.М. Лазарева та ін. Національний аерокосмічний університет «Харківський авіаційний інститут», 2025. № 6-7. С. 68–70.
4. Ворожбіт-Горбатюк В.В., Пивоваров В.В., Яковець І.С. Право засуджених на освіту в установах виконання покарань: виклики, рішення, перспективи: монографія. Харків: Право, 2023. 110 с.
5. Кримінально-виконавчий кодекс України: закон України від 11.07.2003 № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення: 01.07.2025).
6. Про затвердження Порядку організації здобуття повної загальної середньої освіти засудженими до позбавлення волі на певний строк або довічного позбавлення волі, а також неповнолітніми особами, взятими під варту: постанова Кабінету Міністрів України від 25 червня 2020 № 526// База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.07.2025).
7. Кабінетом Міністрів України затверджено Порядок організації здобуття повної загальної середньої освіти засудженими до позбавлення волі. URL: <https://kvs.gov.ua/new/note/3966/> (дата звернення: 01.07.2025).
8. Чечин М.Ю. Сучасний стан освіти засуджених до позбавлення волі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2016. № 23. С. 173–176.
9. Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі: монографія; за заг. ред. А.Х. Степанюка. Харків: Кроссруд, 2011. 298 с.
10. Створюємо умови для здобуття вищої освіти засудженими. URL: <https://kvs.gov.ua/new/note/13183/> (дата звернення: 01.07.2025).
11. Пивоваров В.В. До питання важливості дотримання прав засуджених на гарантовану освіту. *Актуальні дослідження правової та історичної науки (Випуск 55): матеріали Міжнародної наукової інтернет-конференції*, (м. Тернопіль, Україна – м. Ополе, Польща, 8–9 листопада 2023 р.) / [редкол.: О. Яремко та ін.]; ГО «Наукова спільнота»; WSZIA w Opolu. Тернопіль. URL: https://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3691 (дата звернення: 01.07.2025).
12. Права та законні інтереси засуджених до позбавлення волі в умовах реформування Державної кримінально-виконавчої служби України: монографія; за заг. ред. А.Х. Степанюка. Харків: Право, 2015. 246 с.
13. Литвинов О.М., Орлов Ю.В. Антипостмодерн: кримінологічні етюди. Харків: Право, 2020. 280 с.